

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴÍ BALALARǴA RITORIKANÍ ÚYRETIWDÍN PEDAGOGIKALÍQ TÁREPLERI

Shamuratova Xurliman
NMPI assistent oqıtıwshısı
shamuratovaxurliman777@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15079264>

Annotaciya: *Tálim hám tárbiyada mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde balalardıń ritorikalıq hám oratorlıq qábiletlerin tájiriybeler tiykarında rawajlandırıw texnologiyasın ámelge asırıw metodikasın integrallasqan shınıǵıwlar arqalı jetilistiriliw analizlengen.*

Tayanısh úsinikler: *ritorika, insanylıq qádiriyatlar, ádep-ikramlılıq, pedagogika, qarım-qatnas.*

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardı oqıwǵa tayarlaw, densawlıǵın bekkemlew, hár tárepleme fizikalıq, mádeniy, ruwxıy, sanitariyalıq, ekologiyalıq, adamgershilik, gumanistlik, patriotlıq, tazalıq, miynetkeshlik, ádep-ikramlılıq, tárbiya hám oqıw kónlikpelerine úyretiw házirgi dáwirdiń eń áhmiyetli wazıypaları bolıp kelmekte. Ózbekstan Respublikasında sonıń ishinde Qaraqalpaqstanda mektepke shekemgi tálim shólkemler sanları hám túrleri kúnnen-kúнге kóbeymekte, olardıń materiallıq - texnikalıq hám basqada támiyinlew jaǵdayları jaqsılanbaqta. Bul shólkemlerde islewshi qániygelerdiń sanı kóbeymekte, bilimleri arpaqta, oqıw hám tárbiya rejeleri hám baǵdarlamalarınıń mazmunı hár tárepleme keńeymekte hám tereńlespekte.[6.].

Xalıq aralıq YuNESKO shólkemi tárepinen qabıl etilgen, Ózbekstan Respublikası Joqarı bilimlendiriw sistemasın 2030 - jılǵa shekem rawajlandırıw koncepciyasındaǵı bilimdi bekkem iyelew, dóretiwshilik hám sın kóz-qarastan hám de oratorlıq qábiletlerin rawajlandırıw, sheriklik qábiletleri hám qızıǵıwshılıqların kúsheytiw máselesi boyınsha mektepke shekemgi tálimdi innovaciyalıq jantasıw tiykarında jetilistiriw, balanıń qızıǵıwshılıǵı, onıń qálewi, mútajlıǵı, múmkinshiliklerine baǵdarlangan tálim-tárbiya procesin shólkemlestiriw boyınsha sistemalı jumıslar ámelge asırılıp kelinmekte.

Dúnyadaǵı bilimlendiriw shólkemlerinde balalardıń ritorikalıq hám oratorlıq qábiletlerin tájiriybeler tiykarında rawajlandırıw texnologiyasın islep shıǵıw hám onı ámelge asırıw metodikasın integrallasqan shınıǵıwlar arqalı jetilistiriwge tiyisli jumıslar alıp barılmaqta.

Sonıń menen birge, balalarda biliw procesiniń rawajlanıw sistemasına kompetenciyalıq jantasıw tiykarında balalarda oratorlıqtı, ritorikanı úyretiw jardeminde intellektuallıq - ańǵarıw ilimiy tájiriybelerin, kriteriyalıq-biliv hám nátiyjeli reflektiv iskerlik sıyaqlı sapaların asırıwǵa baǵdarlangan pedagogikalıq

processlerdi shólkemlestiriwge ayırıqsha itibar berilip, olardıń jas hám psixologiyalıq qásiyetlerin esapqa alǵan halda zárúrli turmıslıq kompetenciyalardı qalıplestiriwge tiyisli ilimiy izertlewlerge ayırıqsha itibar qaratılıp atır. [7. 152-155].

E. N. Shiyanov pedagogikalıq qádiriyatlardı “pedagogikalıq iskerliginiń ózine tán qásiyetleri bolıp, olar tek ǵana oqıtıwshınıń mútajliklerin qandırıwǵa múmkinshilik bermesten, bálkim onıń insaniylyq maqsetlerine de erisiwge qaratılǵan jámiyetlik hám kásiplik iskerligi ushında jol-joba bolıp xızmet etedi” - dep esaplaǵan.

Olar arasında qarım-qatnasqa bolǵan mútajlikti hám onıń sheńberin keńeytiretuǵın qádiriyatlar (balalar, kásiplerler menen qarım-qatnas, ruwxıy qádiriyatlar almasıwı hám basqalar) ajıralıp turadı. [8.].

G.B.Kornetov gumanistlik pedagogikanıń tiykarǵı maqseti “dinamikalıq ózgeriwsheń social - mádeniy ortalıqta óz-ózin anıqlaw, rawajlandırıw hám óz-ózin ańlaw qábiyetine iye bolǵan erkin, dóretiwshilik shaxstı tárbiyalaw” dep aytıp otedi.

Atap ótiw kerek, mektepke shekemgi jastaǵı balalarǵa ritorikanı úyretiw boyınsha bolajaq mektepke shekemgi tálim pedagogınıń kásiplik tayarlıq procesi tómendegi kriteriyalar tiykarında alıp barılsa, elede nátiyjelirek boladı:

- ulıwma insaniylyq qádiriyatlar, ádep-ikramlılıq túsinikler; dástúrler menen maqsetli túrde bayıtıp barıw;

- joqarı bilimlendiriw shólkemlerinde barlıq tálim subyekteriniń insaniylyq, shaxsqa baǵdarlanǵan múnásibetler tiykarında tárbiyalaw;

- pedagogikalıq iskerlikte oqıtıwshı hám talaba ortasındaǵı óz-ara kommunikativ múnásibetlerdi shólkemlestiriwdiń tiykarǵı forması dialogtı elede jetilistirip en jaydırıp barıw;

- ol «öz-ózin...» - óz-ózin tárbiyalaw, óz-ózin bahalaw, óz-ózin analiz qılıw, óz táǵdirin ózi belgilewdi ámelge asırıwǵa qaratılǵan. [5.20-24].

Búgingi künge shekem mektepke shekemgi tálim ózgeriwsheń tálimniń oqıwshılarǵa baǵdarlanǵan modeline ótti. E. V. Bondarevskaya, I. B. Kotova, S. V. Kulnevich, V. A. Petrovskiy, Ye. N. Shiyanov sıyaqlı ilimpazlar bul modeldiń tómendegi qásiyetlerin ajıratıp kórsetedi:

- bala óz subyektiv tájiriyesiniń ózine tánligin hám onıń ózine qaratılǵanlıǵın, individuallıǵın tán alıwı;

- tálimdi óz-ara baylanıslı eki komponentten ibarat ekenligin, óz-ara ajıralmaytuǵın obyekt sıpatında kórip shıǵıw: oqıtıw hám tárbiyalaw;

- balalar tájiriyesiniń eki turiniń (individual hám social-tariyxıy) óz-ara tásiri, individual tájiriyebeni ózgartiriw, onı jámiyetlik mazmunı menen bayıtıw;

- birge islesiw, sheriklik, ortalıǵı arqalı hár bir balanıń subyektiv tájiriyesin qáleplestiriw;

- oqıw processinde subyektiv tájiriyesini turaqlı túrde ózgertiw arqalı jeke rawajlanıw.

Ritorika oratorlıq qábiletin rawajlandırıw mashqalası menen bekkem baylanıslı. Bul mashqalanı sheshiwden áhmiyetlirek nársese joq. Sol sebepli, júdá erte jastan baslap, bala menen shuǵıllanıw kerek. [2. 29-36].

Mektepke shekemgi jastaǵı balalar ritorikasınıń psixologiyalıq -pedagogikalıq tárepiniń tiykarın oratorlıq iskerligi teoriyası hám didaktikanıń ulıwma qaǵıydaları (tálim hám tárbiya principleri, quralları, usılları) quraydı, olar ritorikanı oqıtıw metodikasını mazmunına qaray qollanıladı.

Oratorlıqtıń nátiyjeli tásirini haqqındaǵı pán sıpatında ritorikanıń psixologiyalıq tiykarın insan oratorlıq iskerligi quraydı. «Oratorlıq iskerligi, deydi A. A. Leontev, bul qarım-qatnas ushın oratorlıqtıń qánigelesken ayrıqsha qollanıwı hám usı mánisten alıp qaraǵanda – qarım-qatnas iskerliginiń bir bólegi» esaplanadı.

Biraq, psixologiyalıq izertlewler analizi sonı kórsetedi, oratorlıq iskerligi qarım-qatnas sheńberi menen shegaralanbaydı. Kópshilik psixologlar oratorlıqtı pútkil iskerlik aktı sıpatında yamasa oratorlıqtan tıs iskerlikke kiritilgen oratorlıq háreketi sıpatında kórip shıǵadı.

Usı mazmun boyınsha alıp qaraǵanda, A. A. Leontev oratorlıq qábiletlerdi kórsete alıwdı iskerlik túrlerine hám birinshi náwbette, kognitiv iskerlikke kiritilgenligin aytıp otedi. [3. 312-317].

V. I. Maksimov oratorlıq iskerligin “adamlar ortasındaǵı óz-ara munásibet processinde oratorlıqtan kommunikativ processte paydalanıw, qarım-qatnas iskerliginiń ayrıqsha jaǵdayı” dep esaplaydı. Bul jaǵdaydı alım úsh ózgeshelik penen xarakteristikalaydı:

1. Oratorlıq ayrıqsha, aktual jaǵdayda ámelge asırıladı.

2. Oratorlıq aktiv, óz nızamlıqlarına iye bolǵan oratorlıq kórkem ónerindegi ayrıqsha sózlerdi birlestiriwge umtıladı.

3. Oratorlıq ol jaǵdayda qatnasqan sózler izbe-izligi sıpatında sóylewshiniń tájiriyesin sáwlelendiredi, kontekst hám jaǵday menen belgilenedi, ózgeriwsheń boladı.

Oratorlıq háreketiniń ayrıqshalıǵı, N. A. Bezmenovanıń pikirine qaraǵanda, tómendegishe dúzilgen:

1. Oratorlıq qábileti - óz qásiyetlerine iye, kommunikativ hám bárha túsiniwi, aytılıwı múmkin.

2. Oratorlıq háreketi belgi sisteması elementleri járdeminde ámelge asırıladı.

3. Oratorlıq qábileti basqa háreket túrleri menen óz-ara múnasibette ámelge asırıladı.

4. Oratorlıq qábileti kognitiv funkciyanı atqaradı, onı joybarlaw hám ámelge asırıw processinde belgili intellektual hám bahalaw processleri júz beredi. [1. 116-133].

Oratorlıq qábileti bir qatar strukturalıq bólimlerden ibarat: oratorlıq hádiysesiniń ózi, belgili bir niyetti ańlatıw háreketi, pikirdi ańlatıw háreketin ámelge asırıw shártleri, bul háreketi ámelge asırıw aqibetleri bolıp tabıladı. Bul processler ritorika tiykarında da jatadı, onıń ózegi pikirden sózge shekemgi bolǵan jol bolıp, bir qatar basqışlardan ibarat:

- 1) oylap tabıw - oratorlıq mazmunın oylap tabıw, túsiniw hám pikirlew qábileti;
- 2) dispoziciya - oylap tabıwdıń jaylasıwı, oratorlıqtıń dúzilisi, quramı;
- 3) aytıw - oratorlıqtı awızeki qalıplestiriw;
- 4) yad - oratorlıqtı yadlaw;
- 5) háreket - mádeniyatlı sóylew.

Ritorikanıń predmeti, sonıń menen birge, debat kórkem óneri menen baylanıslı bolǵan argumentaciya teoriyası, oratorlıq minez-qılıqları haqqındaǵı bilimler menen baylanıslı bolıp, bul da nátiyjeli baylanıs procesi ushın zárúrli bolıp tabıladı. Ritorikada adamgershilik bilimleri tarawı sıpatında oratorlıq minez-qılıq nızamlıqları hám principiari islep shıǵılǵan, olardan paydalanıwdıń ámeliy imkániyatları bayan etilgen.

Oratorlıq - oylaw minez-qılıq psixologiyada social iskerliginiń ayrıqsha túri sıpatında xarakterlenedi. I. A. Zimnyaya oratorlıq minez-qılıqtı social rawajlanǵan qurallar (til) hám adamlardıń bir-biri menen qarım-qatnasında pikirdi qalıplestiriw hám qalıplestiriw usılı (oratorlıq) menen islengen maqsetli, motivaciyalanǵan, xabardı qabıl etiw hám beriwdiń aktiv procesi dep tarıpleydi. [4. 383].

Oratorlıq kórkem óneri minez-qılıq qaǵıydalarına biriktirilgen ritorika, yaǵnıy ritorikalıq ideal haqqında ulıwma túsiniqler beredi. Ritorikalıq ideal - bul “ulıwma qalıp, ámel etiletuǵın oratorlıq is-háreketi idealı”. Ritorikalıq ideal “óziniń tiykarǵı belgilerine kóre belgili bir mádeniyatta tariyxıy rawajlanǵan...gózzallıq haqqındaǵı ulıwma ideyalarǵa sáykes keledi”.

Ritorikalıq ideal kategoriyası ritorikalıq bilimlerde tek ǵana oratorlıqtı ózlestiriw emes, bálkim kommunikativ hám oratorlıq máselelerin sheshiw usılı sıpatında emes, bálkim joqarı dárejedeǵi hádiyselerdi túsiniw usılı sıpatında da kórip shıǵıwǵa múmkinshilik beredi.

Solay etip, oratorlıqtı rawajlandırıw mektepke shekemgi jastaǵı balalarǵa ritorikanı úyretiw ushın tıykar bolıp tabıladı.

Adebiyatlar:

1. Безменова, Н.А. Речевое воздействие как риторическая проблема / Н.А. Безменова // Проблемы эффективности речевой коммуникации. - М.: ИНИОН, 1989. -С.116-133.
2. Бондаревская, Е.В. Ценностные основания личностно-ориентированного воспитания / Е.В. Бондаревская // Педагогика. - 1995. - №4. - С.29-36.
3. Леонтьев, А.А. Исследования детской речи / А.А. Леонтьев // Основы теории речевой деятельности. - М.: Наука, 1974. - С. 317.
4. Зимняя, И.А. Педагогическая психология: учеб. для вузов / И.А. Зимняя. - М.: Логос, 2005. - 383 с.
5. Корнетов, Г.Б. К вопросу о парадигме гуманистической педагогики / Г.Б. Корнетов // Свободное воспитание. Пед. альманах. - 1993. - Вып. 2. — С. 20 - 24.
6. Koshanov, K. Usnatdinova, J. Shamuratova, X – Mektepke shekemgi jastagı balalardı hár túrli qáwıplardan saqlaw álipbesi. Nókis - 2020.
7. Kutlimuratovna, S. K. (2021). Preschool education reform. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 152-155.
8. Шиянов Евгений Николаевич. Педагогика: Высшее образование: учебник. Academia – 1999.
9. Risbaevna, Y. P. (2021). Development of professional and pedagogical training of educators of preschool educational institutions. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(11), 311-315.